

3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

DOI: 10.35774/app2025.03.089
УДК 349.3

Антоніна Фаріон-Мельник,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри безпеки та правоохоронної
діяльності Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0485-9563>

Андрій Колесніков,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права та
конституціоналізму Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3064-4133>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИХ СІМЕЙ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність дослідження. Повномасштабна війна в Україні спровокувала зростання чисельності соціально вразливого населення, що актуалізує питання правового захисту малозабезпечених сімей. Основною проблемою є невідповідність підзаконних нормативно-правових актів вимогам законодавства, що декларує соціальні гарантії, та недостатній контроль за їх дотриманням, що призводить до необхідності судового захисту порушених прав громадян.

Мета дослідження полягає у визначенні практики правового захисту малозабезпечених сімей в Україні як чинника підвищення ефективності забезпечення гарантованих державою соціальних стандартів.

Методи дослідження. У роботі застосовано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів: системно-структурний аналіз для дослідження механізмів соціально-правового захисту; порівняльно-правовий метод для аналізу міжнародних та національних стандартів соціального забезпечення; метод узагальнення судової практики для виявлення проблем виконання судових рішень у соціальних справах; статистичний аналіз

для оцінки масштабів невиконання судових рішень.

Результати дослідження. Проведено аналіз термінологічних понять та визначено критерії малозабезпеченості. Встановлено, що юрисдикційний механізм передбачає судовий та адміністративний порядок захисту порушених прав малозабезпечених сімей. Виявлено основні причини невиконання судових рішень у соціальних справах: можливість центральних органів виконавчої влади маніпулювати законодавчими нормами шляхом неоднозначного трактування, що порушує принципи верховенства права. Запропоновано уніфікувати підхід до складення судових рішень із обов'язковим відображенням чітких фінансових показників виплат, встановленням термінів виконання та визначенням відповідальності посадових осіб за невиконання. Обґрунтовано необхідність створення єдиної цілісної електронної системи вибору можливих допомог для малозабезпечених верств населення, яка функціонуватиме на основі співставлення переліку послуг та реєстру отримувачів, із використанням можливостей штучного інтелекту як електронного помічника.

Ключові слова: малозабезпечена сім'я, соціальний захист, правовий захист, соціально-правовий захист, рішення суду.

Farion-Melnyk A., Kolesnikov A.

Features of legal protection of low-income families in Ukraine under martial law

Relevance of the study. The full-scale war in Ukraine has provoked an increase in the number of socially vulnerable populations, which actualizes the issue of legal protection of low-income families. The main problem is the inconsistency of subordinate regulatory legal acts with the requirements of legislation declaring social guarantees, and insufficient control over their compliance, which leads to the necessity of judicial protection of violated citizens' rights.

The purpose of the study is to determine the practice of legal protection of low-income families in Ukraine as a factor in increasing the effectiveness of ensuring state-guaranteed social standards.

Research methods. The work applies a complex of general scientific and special methods: systemic-structural analysis to study the mechanisms of social and legal protection; comparative legal method for analyzing international and national standards of social security; method of generalization of judicial practice to identify problems of execution of court decisions in social cases; statistical analysis to assess the scale of non-execution of court decisions.

Research results. An analysis of terminological concepts was conducted and criteria for low-income status were defined. It was established that the jurisdictional mechanism provides for judicial and administrative procedures for protecting the violated rights of low-income families. The main reasons for non-execution of court decisions in social cases were identified: the ability of central executive bodies to manipulate legislative norms through ambiguous interpretation, which violates the principles of the rule of law. It is proposed to unify the approach to drafting court decisions with mandatory reflection of clear financial indicators of payments, establishment of execution deadlines, and determination of responsibility of officials for non-execution. The necessity of creating a single integrated electronic system for selecting possible benefits for low-income groups of the population is substantiated, which will function based on comparing the list of services and the register of recipients, using the capabilities of artificial intelligence as an electronic assistant.

Keywords: low-income family, social protection, legal protection, social and legal protection, court decision.

Постановка проблеми. Позиціонування Україною себе як правової держави передбачає не лише законодавчо-декларативне, а й практичне підтвердження визнання кожної людини, її життя, здоров'я, честі та гідності найвищими соціальними цінностями. Виконання державою функціоналу із соціального забезпечення населення стає важливим фактором у складні часи наві'язаної Україні повномасштабної війни, яка породила нові загрози і виклики. Бойові дії спровокували зростання чисельності соціально вразливого і незахищеного населення, яке потребує підтримки зі сторони як державних, так і недержавних інститутів, особливо це важливо, коли йде мова про малозабезпечені верстви населення. Правовий захист малозабезпечених та інших соціально незахищених категорій населення є складним нормотворчим і правозастосовним процесом, що полягає не лише у виданні нормативно-правових актів, але й повноті виконання всіма гілками влади сукупності нормативних правових установлень та інших політичних, соціальних, економічних, моральних тощо заходів. Формування підходів до виконання державою соціальних гарантій, безумовно робить питання соціального забезпечення, дотримання прав і свобод людини та громадянина, а також охорони прав і свобод осіб, які знаходяться у складних життєвих обставинах, або мають ризик потрапляння у них є актуальним, оскільки воєнні виклики, які постали перед нашою країною розширили коло осіб, які потребують державного захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням малозабезпеченості присвячено праці таких науковців як: Андрієнко І., Буги В., Будеянського Б., Волошиної І., Коломойцева М., Коротун Г., Лісовця О., Наливайка І., Орлової Н., Сіденко Ю., Мірко Н., Павлюк Т., Пархоменко-Куцевіл О., Селіхова Д., Сокіл

М. та інших. У працях науковців висвітлено критерії категорії «малозабезпеченість», а також проблеми соціального та правового захисту інтересів малозабезпечених категорій. Проте, незважаючи на значний науковий доробок, недостатньо дослідженими залишаються питання практичної реалізації правового захисту малозабезпечених сімей в умовах воєнного стану, зокрема проблеми невиконання судових рішень у соціальних справах та механізми підвищення ефективності забезпечення державних соціальних гарантій.

Метою дослідження є визначення практики правового захисту малозабезпечених сімей в Україні, як чинника організації підвищення ефективності забезпечення гарантованих державою соціальних стандартів, у зв'язку із чим для вирішення поставленої мети нами сформульовано наступні завдання:

- дослідження сутності та змісту понять «правовий захист», «соціальний захист», «соціально-правовий захист», розкриття юридичної та соціальної природи, причин виникнення та критеріїв малозабезпеченості;

- дослідити правове регулювання соціальних прав малозабезпечених сімей в Україні, у тому числі із застосуванням міжнародно-правових практик;

- вивчити практику прийняття і проблем виконання судових рішень у справах, що стосуються соціальних прав малозабезпечених сімей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення належного рівня життя всіх верств населення країни завжди є основою соціальної політики кожної держави, що вимагає створення функціональної та стабільної системи фінансування та правового регулювання. Соціальні стандарти формуються протягом значного періоду і виступають підґрунтям для встановлення рівня життя людини, і як правило вони відображають економічний розвиток держави та її фінансовий потенціал. Зважаючи на різний економічний потенціал, кожна держава визначає свої власні соціальні стандарти, однак вони повинні бути інтегрованими або наближеними до стандартів спільнот до яких входить держава [21].

Нажаль, сьогоднішня вказує на те, що у багатьох країнах світу уряди не спроможні у повному обсязі забезпечити підтримку громадянам, які опинилися в скрутному становищі. Проте, у економічно розвинутих країнах державна підтримка забезпечує не лише продовольчу допомогу, безкоштовне медичне обслуговування, тимчасове житло, податкові та соціальні пільги для малозабезпечених верств, навчальні програми та фінансову допомогу для власного населення, але і їх участь у міжнародних фондах та проектах щодо допомоги іншим країнам та особам які потребують матеріальної допомоги та соціальної підтримки. Учасниками таких програм стали і українські біженці, які втратили свої домівки у наслідок бойових дій. Так, кількість сімей, які отримали фінансову допомогу від міжнародної організації ЮНІСЕФ наведено на рис. 1.

Однак, на нашу думку, питання фінансового забезпечення та надання допомоги у першу чергу відноситься до компетенції держави, як інституція, яка гарантувала належний рівень життя власних громадян. Тому, діюче законодавство, яке регулює надання соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям потребує перегляду та змін, оскільки більшість норм працюють за застарілими та неактуальними для сьогоднішніх схем. Тобто, від імплементації законодавства у реалії сьогоднішнього залежить ефективність методики боротьби із бідністю.

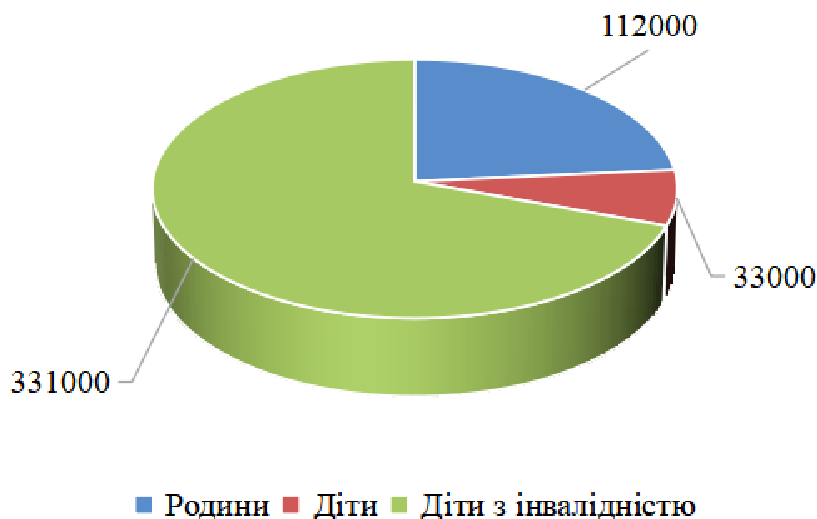

Рис. 1. Кількість сімей, які отримали фінансову допомогу від міжнародних організацій [21]

Сучасні уявлення про правовий захист малозабезпеченої сім'ї впливають з особливостей сімейної політики, яку ведуть держави, та опираються на теоретичні уявлення про сім'ю та її взаємодію з державою як у правовому, так і в соціальному аспектах. Провідні держави світу вбачають у сім'ї не лише соціальний інститут, але і об'єкт їх правового захисту. Це передбачає задоволення базових потреб сім'ї, пов'язаних з її матеріальним добробутом, охороною здоров'я, здобуттям освіти, забезпеченням безпеки та іншими аспектами.

Позитивним прикладом, виконання державою функціоналу із забезпечення соціального захисту малозабезпечених верств є практики імплементації положень міжнародних угод у національне законодавство є ратифікація 16.03.2016 році Конвенції Міжнародної організації праці «Про мінімальні норми соціального забезпечення» №102 від 28.06.1952 року, яка є одним із найголовніших нормативно-правових актів, який надає основні класифікаційні види соціального захисту незаможних сімей, рис. 2.

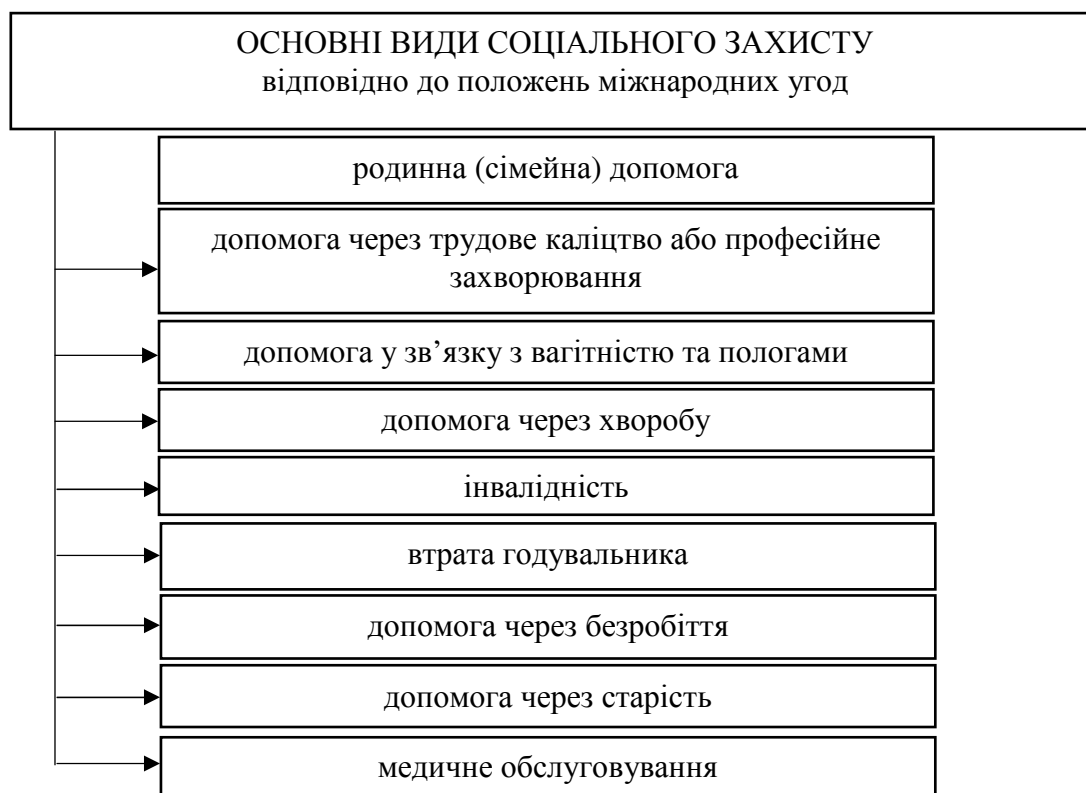

Рис. 2. Види основних видів соціального захисту
(сформовано авторами на основі джерела [7])

Розглядаючи визнанні міжнародною спільнотою види соціального захисту варто відзначити, що у них визначено фактично внутрішні фактори надання соціального захисту, однак не висвітлено такі питання, як біженці, особи, що потребують політичного притулку, особи без громадянства, безхатьки тощо.

Необхідно відзначити, що певне коло науковців виділяють ще один підхід до класифікації факторів зростання кількості малозабезпечених сімей та появи бідності – історичний фактор, війни та політична нестабільність, національний борг, соціальна нерівність та стихійні лиха [11; 12; 13; 19]. Тому, вважаємо за необхідно, розглянути на спеціалізованих міжнародних форумах, комітетах ЮНЕСКО, ООН та інших організації питання приведення окремих національних законодавчих актів та міжнародних конвенцій до єдиного знаменника, як у розумінні підходів до проблеми, так і до елементарного узгодження категорійного апарату, впровадження дієвого механізму реалізації правового захисту малозабезпечених сімей за допомогою системи правових засобів та факторів, які забезпечують необхідні умови поваги, реалізації, охорони та захисту всіх прав і свобод. У даному контексті під засобами маємо на увазі заходи матеріально-правового та процесуально-правового характеру:

- правовідносини;
- правові норми;

- нормативно-правові акти;
- правозахисну діяльність органів державної влади, організацій, фізичних осіб та самозахист.

Важливим засобом, що забезпечує необхідну умову реалізації соціально-правового захисту мало-забезпечених осіб є створення і підтримка правового середовища у першу чергу у мікросоціумі, проте правові засади соціального захисту необхідно закладати на міжнародному рівні для уніфікації підходів до вирішення проблеми. Із цього приводу Лісовець О., зазначає, що у вітчизняній законодавчій практиці щодо малозабезпечених сімей та інших незахищених верств населення переважно застосовують два поняття: «соціальний захист» і «правовий захист», які перейшли у вітчизняне законодавство у XX ст. із міжнародної правозастосовної практики. Відповідно до міжнародних підходів широкий зміст поняття «соціальний захист» відображає певну систему організаційно-юридичних та економічних підходів, за допомогою яких забезпечується дотримання основних соціальних прав людини. Тобто за такого підходу, «соціальний захист» розглядається через призму гарантування і дотримання державою соціальної функції і забезпечення функціонального захисту потреб населення, у тому числі і правового [9].

Щодо вузького трактування поняття, то його розглядають через впровадження у практичну площину соціальну діяльність держави із забезпечення захисту суспільства від негативного впливу соціальних ризиків (безробіття, втрата годувальника сім'ї, сирітство, професійне захворювання, трудове каліцтво, тощо). Тобто, практичний аспект впровадження соціального захисту полягає у створенні функціональної бюджетної системи, шляхом передбачення у ньому видаткової частини, яка покриває витрати на необхідні види фінансової допомоги для окремих верств суспільства, які потребують матеріальної підтримки у зв'язку із незалежними від них складними життєвими обставинами та відсутністю достатнього рівня доходів. Відповідно до цього, складовими системи соціального захисту можна визначити наступні елементи:

- соціальне забезпечення;
- соціальна допомога;
- соціальне страхування тощо [12].

Поряд із цим, «правовий захист» він трактує, як систему правових норм спрямовану на юридичний захист, тобто безпосередній юридичний процес, дотримання державою прав юридичних і фізичних осіб та виконання нею своїх соціальних обов'язків. У широкому розумінні «правовий захист» можна трактувати, як систему взаємозалежних правових форм спрямованих на взаємодію органів влади і суспільства. Вузьке трактування поняття полягає у створенні за допомогою правових методів системи впорядкованих та послідовних дій спрямованих на досягнення конкретного результату відповідно до поставленої мети [9].

Аналогічного підходу щодо термінології притримується і Г. Коротун, розділяючи поняття «соціально-правовий захист малозабезпечених сімей» на дві окремі та незалежні категорії «соціальний захист» та «правовий захист». Так, «соціальний захист» вона трактує, як політику держави цілеспрямовану на інтереси малозабезпеченої сім'ї, яка спрямована на забезпечення її виживання, розвиток та захист, охорону здоров'я, освіту тощо. Метою чого є створення малозабезпеченій сім'ї належних умов, а засобами досягнення цього заходи соціально-економічного та правового характеру. Поряд із цим, вона зазначає, що такі заходи будуть дієвими, лише за умови державного гарантування їх виконання відповідно до закріплених у законодавстві, як норм права. Виходячи з цього, на її думку, поняття «соціальний захист» у своєму змісті є ширшим ніж «правовий захист», оскільки він входить до більш глобальнішого розуміння соціального захисту, як реалізація права на захист, тобто соціальний захист по суті є мета державної гарантії, а правовий захист є засобом, яким він досягається [8].

Вітчизняний законодавець у Законі України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» визначив, що під малозабезпеченою сім'єю вважається: «...сім'я, яка з поважних або не залежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижче прожиткового мінімуму для сім'ї» [16, 18].

Багато науковців вважають, що малозабезпеченість спричиняється певними соціальними станами, зокрема до «станів залежності» особи належать:

- 1) ситуації, в яких людина може опинитися в будь-який момент свого життя: бідність, бездомність, хвороба, безробіття;
- 2) кризи життєвого циклу, що характеризуються тривалою залежністю (старість або дитинство);
- 3) ситуації інвалідності у повсякденному житті (люди з обмеженими можливостями, люди з хронічними психічними захворюваннями) [2; 4; 5; 20].

Проте, на нашу думку, це локальні фактори, а на макроекономічному рівні пропонуємо виділити наступні фактори виникнення малозабезпеченості сімей:

- нерівність або соціальна несправедливість;

- політичні чи збройні конфлікти, нестабільність економіки;
- відсутність можливості забезпечити належний рівень освіти;
- недостатність робочих місць і відповідно засобів до існування;
- розвиток базової інфраструктури;
- відсутність державної підтримки.

Проте, найбільш небезпечним фактором, на нашу думку, є збройний конфлікт. І це незалежно від того, чи конфлікт відбувається за межами держави, чи у ній безпосередньо, життя людей може бути зруйнованим (особливо, коли вони вимушені тікати у більш безпечні місця). Що призводить до неможливості реалізувати право на здобуття якісної освіти, права на працю, кар'єрного зростання, права на отримання засобів для проживання, права на вільне переміщення і проживання у власній державі. Беззаперечно такі переміщення через збройний конфлікт часто призводять до ускладнення фінансового стану сім'ї, а іноді і до «межі» з бідністю.

Аналіз наукових праць вказує, що вченими можуть виділяються і інші підходи до класифікації малозабезпеченості, що включають в себе наступні фактори:

- безробіття або низькооплачувана робота;
- низький рівень освіти, оскільки це обмежує можливості саморозвитку;
- розмір і тип сім'ї – багатодітні сім'ї, як правило, піддаються більшому ризику бідності, оскільки вони мають вищі витрати та нижчі доходи;
- інвалідність або поганий стан здоров'я;
- проживання у віддалених громадах з низькою ресурсною базою [1; 4; 5; 8; 11; 12; 13; 20].

Андрієнко І. акцентує, що: «Малозабезпеченість – це неспроможність особи через об'єктивні обставини задовольняти свої основні та, у передбачених законом випадках, додаткові потреби для власного виживання на рівні прожиткового мінімуму» [1; 2].

Коломойцев М. зауважує на тому, що існують певні обставини, які спричиняють малозабезпеченість. До їх переліку відносить: інвалідність, похилий вік членів сім'ї та соціальний (сімейний) стан домог одержувачів (багатодітні сім'ї) [6].

Сокіл М. описує стан малозабезпеченості сім'ї, як «економічна ситуація, за якої дохід особи або середньомісячний сукупний дохід сім'ї з незалежних від неї причин стає нижчим від визначеного державою прожиткового мінімуму з урахуванням коштів від використання майна» [20].

Однією із основних причин, встановлення факту малозабезпеченості є необхідність доведення об'єктивних причин малозабезпеченості. Також існує й інша проблема, складність визнання поважними/неповажними або ж залежними/незалежними від сім'ї причин потрапляння сім'ї у стан малозабезпеченості. Тому, буває досить складно у тій чи іншій ситуації визначити поважними або незалежними від сім'ї причини появи стану, який є підставою для призначення сім'ї соціальної допомоги.

У багатьох країнах світу уряди не мають можливості надавати підтримку громадянам, які опинилися в скрутному становищі. У розвинених країнах державна підтримка може включати продовольчу допомогу, безкоштовне медичне обслуговування, житло для малозабезпечених, податкові пільги для малозабезпечених, навчальні програми та фінансову допомогу.

Таким чином, під малозабезпеченістю слід вважати, складне матеріальне становище сім'ї в цілому, а не окремої особи, і причини цього стану не залежать від можливостей і є невідконтрольними жодному із членів сім'ї.

На сьогодні в українському суспільстві питання соціального забезпечення населення – одне з найактуальніших. І це зумовлено, насамперед, основним протиріччям: закони України і підзаконні нормативно-правові акти декларують соціальні гарантії значній кількості населення, зокрема малозабезпеченим сім'ям, а держава фінансово неспроможна на практиці забезпечити реалізацію цього. Як наслідок, в цілому по Україні саме ця категорія захищає свої права у судовому порядку, і кількість справ, відповідно, становить лівову частку судової практики. Юрисдикційний механізм передбачає судовий та адміністративний порядок захисту порушених прав і законних інтересів малозабезпеченої сім'ї. Відповідно до галузей права юрисдикційний механізм утворюють наступні механізми:

- конституційно-правовий;
- адміністративно-правовий;
- цивільно-правовий;
- кримінально-правовий.

Багато судових справ про соціальний захист малозабезпечених сімей в основному зумовлені тим, що норми загального законодавства України, що закладають правові основи видів соціальної допомоги є складними для «прямої реалізації» щодо сімей, які проживають на території, що тимчасово окупована, і досить ускладнені – щодо сімей, які перемістилися із територій, що є зонами бойових дій. У додачу до цього ж держава, прагнучи встановити особливі умови для реалізації правових норм, вище згаданих законів України, приймає підзаконні нормативно-правові акти (в основному Кабінету Міністрів України), положення яких у багатьох моментах суперечать міжнародно-правовим і конституційним гарантіям [3; 5; 10; 19].

Протягом останніх років відбувається формування судової практики у багатьох категоріях справ, що стосуються соціальних прав і свобод малозабезпечених сімей, тому Верховний Суд у даному процесі має основне місце. Досить актуальними у справах про соціальне забезпечення малозабезпечених сімей є справи, які стосуються пенсійного забезпечення, тому вході судових процесів Верховним Судом фактично сформовано практику суду із захисту низки соціальних гарантій, які визначені, насамперед, такими законами як: Закон України: «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [14], Закон України «Про державну соціальну допомогу сім'ям з дітьми» [15], Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» [16], Закон України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» [17], та особам з інвалідністю», оскільки окремі питання регулюються урядом власними постановами, які суперечать вимогам законів, що призводить у подальшому до масових звернень до суду. Також, зважаючи на фінансову неспроможність держава не може чітко гарантувати терміни виконання прийнятих на користь позивачів судових рішень. Тому в контексті цього, окремим питанням залишається масове не виконання прийнятих судами на користь позивачів рішень, особливо у останні роки щодо пенсійного забезпечення і призначення соціальних виплат, незважаючи на вироблену правову позицію і сталу практику, що призводить до зневіри людей в те, що держава володіє ефективними заходами національного захисту їх інтересів. З огляду на це, на нашу думку, забезпечення соціальних гарантій малозабезпеченим сім'ям та іншим верствам передбачає необхідність узгоджених спільних дій усіх гілок державної влади. Ця проблема привертає увагу і міжнародно-правових інституцій, адже вона набула дуже широких розмахів, і від такої «буденної практики» у першу чергу потерпають малозабезпечені сім'ї: оскільки 90 % судових рішень, на виконання яких не здійснено виплат – рішення із соціальних справ проведено виплати, стосуються соціальних спорів [3; 21].

Експерти Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова здійснили аналіз судових рішень у соціальних справах у кількості 2254. За результатами аналізу, експерти дійшли висновку: український парламент належним чином не провів економічне обґрунтування реального бюджетного фінансування при прийнятті законодавчих актів, що стосуються сфері соціального забезпечення. Але при цьому парламент постійно розширював коло потенційних отримувачів соціальних виплат, що призводить до невчасного виконання або неналежного виконання судових рішень. Відповідно до чого, такі не виконані судові рішення пропонуємо розглядати через їх групування за категоріями:

- рішення судів у трудових спорах;
- рішення судів у соціальних спорах;
- рішення щодо пенсійного забезпечення;

У вирішенні даної проблеми варто прислухатися до міркувань вчених, які вважають, що, якщо усі органи держави спільно будуть працювати і будуть мати єдину мету: забезпечити правовий захист громадян, то люди відчують значні позитивні зміни у питаннях виконання рішень національних судів в українському суспільстві, а тому у них відпаде потреба звернення до Європейського суду з прав людини для захисту своїх прав [3; 4; 10; 12].

За допомогою проаналізованих рішень судів, винесених у соціальних спорах, виокремлено кілька причин (підстав) їх невиконання як на першому, так і на другому рівнях:

- невиконання своїх повноважень органами державної влади;
- недосконалість законодавчої бази;
- незначна кількість фінансових засобів;
- відсутність термінів виконання судових рішень;
- відсутність реального покарання посадових осіб або власне самої держави за не виконання судових рішень [20].

Аналіз відповідних судових рішень, які були винесені у соціальних справах, але не були виконані можуть лише констатувати факт та показати причину винесення судом рішення у конкретному спорі, але

зовсім не показую причин подальшого невиконання даних рішень. Таку інформацію можна здобути тільки, зробивши аналіз документів конкретного виконавчого провадження. Ми можемо детально з'ясувати тільки основну причину невиконання судових рішень на першому рівні для всіх спорів, що стосуються соціальних відносин.

На нашу думку, основною причиною не виконання судових рішень у соціальних спорах є можливість уряду маніпулювати законодавчими нормами шляхом їх регулювання та трактування на власний розсуд приймаючи власні постанови, які не відповідають нормам права. І другорядна, яка виникає із таких дій уряду відсутність достатніх бюджетних асигнувань для здійснення соціальних виплат, і це похідна від основної причина невиконання судових рішень, що стосується першого рівня у соціальних спорах.

Задля підвищення ефективності використання законодавства, що регулює спірні відносини, доцільно здійснити ревізію та уніфікацію законодавства у цій сфері правового регулювання. Також на сьогодні потребує негайного виконання перегляд державою своєї політики щодо малозабезпечених сімей як суб'єктів отримання різного виду соціальних послуг, з точки зору можливості на належному рівні державою гарантувати взяті на себе соціальні зобов'язання, а також щодо економічної обґрунтованості останніх. Проте, на нашу думку, це не відповідатиме у повній мірі закладеним міжнародно-правовим стандартам у сфері соціальної роботи із малозабезпеченими сім'ями.

Якість судових рішень у соціальних спорах є ще однією проблемою виконання судових рішень. Зазвичай судові рішення містять недостатнє обґрунтування мотивувальної частини судових рішень. Часто зустрічається дублювання тексту нормативно-правових актів, але відсутня логіка розрахунків і міркувань. І це неодмінно впливає на авторитет судової влади і прийнятих суддями рішень. Також це може мати наслідком нерозуміння органами державної влади зобов'язань із здійснення перерахування грошових виплат, а також логіки судді, закладеної у прийнятому судовому рішенні. Зважаючи на це, вважаємо за необхідне створити таку конструкцію судового рішення у соціальних справах, яке б не давало можливості державі, в особі державних органів, маніпулювати викладеними у результативній частині рішення формулюваннями. Тобто, у результативній частині необхідно зазначати чіткі фінансові показники, що стосується виплат чи доплат, терміни їх виконання, відповідальність конкретного державного органу за не виконання судового рішення. Однак, такі чіткі рішення будуть потребувати і зміну кримінальному законодавстві щодо персональної відповідальності посадових осіб, у тому числі на рівні міністерств та відомств, винних у безпричинному незабезпеченні виконання судового рішення [10].

На сьогоднішній день в Україні існує безліч нормативно-правових актів та відомчих роз'яснень щодо порядку призначення та надання соціальних та матеріальних пільг малозабезпеченим та іншим верствам населення, як на рівні держави, так і на рівні місцевих органів влади. Значна кількість правових документів, які визначають терміни, підстави, переліки документів та інші умови отримання соціального забезпечення ускладнюють потенційним отримувачам таких дотацій орієнтацію у правовому полі та вимагають звернення до різнопланових фахових спеціалістів. Тому, на нашу думку, є об'єктивна необхідність створення єдиної цілісної електронної системи можливих до отримання допомоги малозабезпеченими верствами населення, яка б функціонувала на основі співставлення переліку послуг та реєстру одержувачів послуг. Створення єдиної бази отримувачів соціальних послуг дасть можливість не тільки забезпечити відповідні верстви населення, а й прогнозувати бюджетні видатки. Поряд із цим, зважаючи на розвиток штучного інтелекту, вважаємо, що використання його функціоналу дасть змогу підбирати оптимальні уніфіковані соціальні програми для різноманітних однорідних груп за однаковим підходом та уникнення корупційних проявів при призначенні допомоги.

Враховуючи викладене, особливої уваги зі сторони урядовців, науковців, практиків, різного рівня державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування потребують вирішення різноманітні питання соціального становлення особи або сім'ї, а також питання, що впливають із необхідності їх правового, соціального і соціально-правового захисту. І цьому мають сприяти наявні в українському суспільстві правові механізми забезпечення прав і свобод людини. І тут мова йде про системи засобів і чинників, які забезпечують належні умови вияву поваги до усіх основних прав і свобод людини / сім'ї, їх захист, охорону, прав, що уже порушені, і, головне, формування загальної і правової культури усього населення держави.

Висновки та перспективи досліджень. Проведеним аналізом нормативно-правової бази визначено, що у національному законодавстві доцільно уточнити категорійний апарат, оскільки поняття «соціально-правовий захист» майже не використовується, у більшій мірі застосовується два окремі поняття «соціальний захист» і «правовий захист». Також потребує уваги і питання декларативного характеру на-

дання згоди на обов'язковість міжнародних договорів, оскільки ці документи передбачають доволі гнучкі соціальні стандарти, що зорієнтовані на країни, які економічно і соціально мають різні рівні розвитку. У той же час наша держава веде вибірккову політику стосовно надання згоди на обов'язковість інших міжнародних договорів, які у порівнянні з фундаментальними актами міжнародного права встановлюють вищі соціальні стандарти. Більшість законів про ратифікацію міжнародних договорів в Україні приймаються без одночасного прийняття нових законів або внесення змін до чинного національного законодавства, що впливають з цих договорів. Недосконалість законодавства та його суперечливість, а також відсутність систематичного моніторингу виконання не лише міжнародно-правових зобов'язань у соціальній сфері, а й національного законодавства породжує питання та потребу щодо захисту інтересів у судових інстанціях, проте через недостатню фінансову спроможність держави це призводить до не виконання судових рішень щодо проведення належних виплат. Наслідком чого є накопичення державою значних боргів за соціальними виплатами, що викликає не задоволеність у суспільстві та підриває довіру до державних інституцій. Зважаючи на це, нами визначено основні причини невиконання рішень судів у соціальних спорах щодо малозабезпечених сімей. На сьогоднішній день в Україні існує безліч нормативно-правових актів та відомчих роз'яснень щодо порядку призначення та надання соціальних та матеріальних пільг малозабезпеченим та іншим верствам населення, як на рівні держави, так і на рівні місцевих органів влади. Значна кількість правових документів, які визначають терміни, підстави, переліки документів та інші умови отримання соціального забезпечення ускладнюють потенційним отримувачам таких дотацій орієнтацію у правовому полі та вимагають звернення до різнопланових фахових спеціалістів. Тому, вважаємо доцільним створення єдиної цілісної електронної системи можливих до отримання допомог малозабезпеченим верствам населення, яка б функціонувала на основі співставлення переліку послуг та реєстру одержувачів послуг. Створення єдиної бази одержувачів соціальних послуг дасть можливість не тільки забезпечити відповідні верстви населення, а й прогнозувати бюджетні видатки. Поряд із цим, зважаючи на розвиток штучного інтелекту, вважаємо, що використання його функціоналу дасть змогу підбирати оптимальні уніфіковані соціальні програми для різноманітних однорідних груп за однаковим підходом та уникнення корупційних проявів при призначенні допомоги.

Список використаних джерел

1. Андрієнко І. С. Особливості юридичної відповідальності у праві соціального забезпечення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2020_3_25 (дата звернення: 14.07.2025).
2. Андрієнко І. С. Всезагальність соціального забезпечення в контексті надання державної соціальної допомоги малозабезпеченим особам. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. №2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2013_2_26 (дата звернення: 14.06.2025).
3. Буга В. Проблеми невиконання рішень у соціальних справах. *Соціальні права та їх захист адміністративним судом: зб. Матер. III Міжн. наук.-практ. конфер.* 2020. DOI <https://doi.org/10.32782/In.2023.21.05> (дата звернення: 18.07.2025).
4. Будеянський Б. С. Соціальний захист населення в системі державних гарантій. *Публічне адміністрування та національна безпека*. 2022. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubans_2022_6_5 (дата звернення: 12.07.2025).
5. Волошин І. П. Соціальний захист малозабезпечених осіб в Україні. Дисертація на здобуття ступеня кандидата наук: 12.00.05 Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів. 2020. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0420U102013> (дата звернення: 18.07.2025).
6. Коломойцев М. М. Правове регулювання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям: дис. канд. юрид. наук: 12.00.05. Дніпропетровськ, 2015. 199 с. (дата звернення: 10.07.2025).
7. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення Генеральної конференції Міжнародної організації праці від 28.06.1952 № 102 Ратифіковано Законом України 16 березня 2016 року, №1024-VIII. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mu52004?an=572> (дата звернення: 10.07.2025).
8. Коротун Г. В. Механізми соціально-правового захисту малозабезпеченої сім'ї. *Соціально-правові проблеми в освіті*. 2020. №3. С. 197–204 (дата звернення: 10.07.2025).
9. Лісовець О.В. Соціально-правовий захист у практиці соціальної роботи: теоретичний аналіз. *Соціальна робота*. 2017. № 1(1). URL: <https://visnyk.soch.robota.knu.ua/index.php/journal/issue/view/5> (дата звернення: 22.06.2025).

10. Наливайко І. Роль держави у забезпеченні соціальних стандартів та гарантій: теоретико-правові аспекти та світовий досвід. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. №2 (123). DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-2-151-155> (дата звернення: 14.07.2025).
11. Орлова Н. С., Сіденко Ю. Л., Мірко Н. В. Соціальна безпека та соціальний захист населення України: державно-управлінський аспект. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2024. № 8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2024_8_4 (дата звернення: 22.06.2025).
12. Павлюк Т., Юрчик І. Система соціального захисту найбільш вразливих верств населення в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. (39). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-63> (дата звернення: 28.06.2025).
13. Пархоменко-Куцевіл О.І. Теоретичний аналіз співвідношення поняття «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» в Україні на сучасному етапі. *Суспільство та національні інтереси*. 2025. №1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/scntint_2025_1_49 (дата звернення: 28.07.2025).
14. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 №2017-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text> (дата звернення: 14.07.2025).
15. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 № 2811-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text> (дата звернення: 14.07.2025).
16. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 01.06.2000. № 1768-III. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T001768?an=76> (дата звернення: 14.07.2025).
17. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю: Закон України від 16.11.2000. №2109-III . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14#Text> (дата звернення: 14.07.2025).
18. Прожитковий мінімум. Закон України від 15.07.1999. № 966-XIV. № URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text> (дата звернення: 14.07.2025).
19. Селіхов Д. А. Правові основи соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. № 84. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.14> (дата звернення: 26.07.2025).
20. Сокіл М. В. Малозабезпеченість як один із юридичних фактів виникнення відносин по соціальній допомозі. *Юрист України*. 2013. №2(23). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uy_2013_2_19 (дата звернення: 12.07.2025).
21. Соціальні права. Виклики воєнного часу: зб. тез доп. Шостої Міжнар. наук.-практ. конф. «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії та практики» (м. Київ, 6 лип. 2023р.). Харків: Право, 2023. 412 с. (дата звернення: 12.07.2025).

References

1. Andrijenko, I. S. (2020). Osoblyvosti jurydychnoji vidpovidalnosti u pravi socialnogho zabezpechennja [Peculiarities of legal liability in the law of social security]. *Pivdenoukrajinskij pravnyhyj chasopys – South Ukrainian Law Journal*, 3. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2020_3_25 [in Ukrainian].
2. Andrijenko, I. S. (2013). Vsezagalnistj socialnogho zabezpechennja v konteksti nadannja derzhavnoji socialnoji dopomoghy malozabezpechenym osobam [Universality of social security in the context of providing state social assistance to low-income persons]. *Pivdenoukrajinskij pravnyhyj chasopys – South Ukrainian Law Journal*, 2. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2013_2_26 [in Ukrainian].
3. Bugha, V. (2020). Problemy nevykonannja rishenj u socialnykh spravakh [Problems of non-enforcement of decisions in social cases]. *Socialjni prava ta jikh zakhyst administratyvnyj sudom: zb. Mater. III Mizhn. nauk.-prakt. konfer. - Social rights and their protection by administrative courts: collection of materials from the III International Scientific and Practical Conference*. DOI: <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.05> [in Ukrainian].
4. Budejanskij, B.S. (2022). Socialnij zakhyst naselennja v systemi derzhavnykh gharantij [Social protection of the population in the system of state guarantees]. *Publichne administruvannja ta nacionaljna bezpeka – Public Administration and National Security*, 6. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubans_2022_6_5 [in Ukrainian].
5. Voloshyn, I. P. (2020). *Socialnij zakhyst malozabezpechenykh osib v Ukraini [Social protection of low-income people in Ukraine]*: Dysertacija na здобuttja stupenja kandydata nauk: 12.00.05 Ljvivskij nacionalnij

- universytet imeni Ivana Franka, Ljviv. Retrieved from <https://uacademic.info/ua/document/0420U102013> [in Ukrainian].
6. Kolomojcev, M. M. (2015). *Pravove rehuljuvannja derzhavnoi socialjnoi dopomoghy malozabezpechenym simjam* [Legal regulation of state social assistance to low-income families]: dys. kand. juryd. nauk: 12.00.05. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
 7. *Konvencija pro minimaljni normy socialnogho zabezpechennja Gheneraljnoji konferenciji Mizhnarodnoji orghanizaciji praci vid 28.06.1952 № 102 Ratyfikovano Zakonom Ukrajiny 16 bereznja 2016 roku* [Convention concerning Minimum Standards of Social Security of the General Conference of the International Labour Organization of 28 June 1952 No. 102 Ratified by the Law of Ukraine on 16 March 2016], №1024-VIII. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/mu52004?an=572> [in Ukrainian].
 8. Korotun, Gh. V. (2020). Mekhanizmy socialjno-pravovogho zakhystu malozabezpechenoi simji [Mechanisms of social and legal protection of low-income families]. *Socialjno-pravovi problemy v osviti – Social and Legal Issues in Education*, 3 [in Ukrainian].
 9. Lisovecj, O. V. (2017). Socialjno-pravovyj zakhyst u praktyci socialjnoi roboty: teoretychnyj analiz [Social and legal protection in the practice of social work: theoretical analysis]. *Socialjna robota – Social Work*, 1(1). Retrieved from <https://visnyk.soch.robota.knu.ua/index.php/journal/issue/view/5> [in Ukrainian].
 10. Nalyvajko, I. (2023). Rolj derzhavy u zabezpechenni socialjnykh standartiv ta gharantij: teoretyko-pravovi aspekty ta svitovyj dosvid [The role of the state in ensuring social standards and guarantees: theoretical and legal aspects and world experience]. *Naukovyj visnyk Dnipropetrovskogho derzhavnogho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2 (123). DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-2-151-155> [in Ukrainian].
 11. Orlova, N. S., Sidenko, Ju. L. & Mirko N. V. (2024). Socialjna bezpeka ta socialjnyj zakhyst naselennja Ukrajiny: derzhavno-upravlinsjkyj aspekt [Social security and social protection of the population of Ukraine: state and administrative aspect]. *Derzhavne upravlinnja: udoskonalennja ta rozvytok – Public Administration: Improvement and Development*, 8. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2024_8_4 [in Ukrainian].
 12. Pavljuk, T. & Jurchyk, I. (2022). Systema socialjnogho zakhystu najbiljsh vrazlyvykh verstv naselennja v Ukrajinі [The system of social protection of the most vulnerable segments of the population in Ukraine]. *Ekonomika ta suspiljstvo – Economy and Society*, 39. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-63> [in Ukrainian].
 13. Parkhomenko-Kucevil, O. I. (2025). Teoretychnyj analiz spivvidnoshennja ponjattja «socialjnyj zakhyst» ta «socialjne zabezpechennja» v Ukrajinі na suchasnomu etapi [Theoretical analysis of the relationship between the concepts of «social protection» and «social security» in Ukraine at the present stage]. *Suspiljstvo ta nacionaljni interesy – Society and National Interests*, 1. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/scentint_2025_1_49 [in Ukrainian].
 14. *Pro derzhavni socialjni standarty ta derzhavni socialjni gharantiji* [On state social standards and state social guarantees]. Zakon Ukrajiny vid 05.10.2000 № 2017-III. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text> (accessed 14 August 2025).
 15. *Pro derzhavnu dopomoghu simjam z ditjmy* [On State Assistance to Families with Children]: Zakon Ukrajiny vid 21.11.1992. №2811-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text> [in Ukrainian].
 16. *Pro derzhavnu socialjnu dopomoghu malozabezpechenym simjam* [On State Social Assistance to Low-Income Families]. Zakon Ukrajiny vid 01.06.2000. №1768-III. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/T001768?an=76> [in Ukrainian].
 17. *Pro derzhavnu socialjnu dopomoghu osobam z invalidnistju z dytynstva ta ditjam z invalidnistju* [On State Social Assistance to Persons with Disabilities since Childhood and Children with Disabilities]: Zakon Ukrajiny vid 16.11.2000. №2109-III. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14#Text> [in Ukrainian].
 18. *Pro Prozhytkovyj minimum* [Subsistence minimum]. Zakon Ukrajiny vid 15.07.1999. №966-XIV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-14#Text> [in Ukrainian].
 19. Selikhov, D. A. (2024). Pravovi osnovy socialjnogho zakhystu vnutrishnjo peremishhenykh osib [Legal foundations of social protection of internally displaced persons]. *Naukovyj visnyk Uzhhorodskogho nacionaljnogho universytetu. – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 84. Retrieved from <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.14> [in Ukrainian].

20. Sokil, M. V. (2013). Malozabezpechenistj jak odyń iz jurydychnykh faktiv vynyknennja vidnosyn po socialnij dopomozi [Poverty as one of the legal facts of the emergence of social assistance relations]. *Juryst Ukrainy – Lawyer of Ukraine*, 2(23). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/uy_2013_2_19 [in Ukrainian].
21. Socialjni prava. Vyklyky vojennoho chasu: zb. tez dop. Shostoji Mizhnar. nauk.-prakt. konf. «Administrativna justycja v Ukraini: problemy teoriji ta praktyky» [Social rights. Challenges of wartime: collection of abstracts from the Sixth International Scientific and Practical Conference «Administrative Justice in Ukraine: Problems of Theory and Practice»] (m. Kyjiv, 6 lyp. 2023r.). Kharkiv: Pravo, 2023 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 12.08.2025

Стаття прийнята до друку 17.09.2025